

8.1

LA MASIA I L'ORGANITZACIÓ SOCIAL

FERRAN ESTRADA I SANTI PONCE

A la primera part es descriuen algunes de les activitats que es porten a terme a l'entorn de la masia. A la segona part es tracten l'origen i l'evolució de la masia entesa com una unitat de producció i reproducció socioeconòmica.

La masia, element articulador del paisatge

Com diu Jaume Vicens Vives, "l'element bàsic de la societat històrica catalana no és l'home, és la casa". Casa i família, mas i terra, vet ací el poderós enreixat de la subestructura social catalana. A tota la Catalunya Vella, els masos organitzaren el territori, almenys des del segle XIV, organitzaren la producció agrícola i es mantingueren intactes com a unitat d'explotació almenys fins al segle XX (Llorenç FERRER, 2003, *Masies de Catalunya*, Angle Editorial).

1. Aclariments conceptuals

Masia i mas. Masia és la casa isolada on viu la família i hi ha les dependències principals: era, pallier, pallissa, coberts, corts, eixida, baluard, etc. En canvi, el mas és el conjunt de la unitat d'explotació que comprèn les terres de conreu, l'hort, la vinya, el bosc, els erms, etc. Depenent d'on està ubicat, dels recursos de què disposa, cada mas té una o diverses especialitzacions: el cereal, la fruita dolça, la fruita seca, l'horta de regadiu, les pastures i el bestiar, la vinya, el bosc (carboneres, pins pinyers, surers).

Geografia de la masia. Catalunya Vella. A la Catalunya Nova amb el repoblament de l'alta edat mitjana i les cartes de poblament es creen pobles i viles, estratègia del poblament concentrat.

Poblament dispers i concentrat. No tots els pagesos, inclús de la Catalunya Vella, viuen en masies disperses. Hi ha la figura del pagès de poble, parcer de camps dels masos de l'entorn, que practica la pluriactivitat i que viu a una casa de carrer, amb un pati on es crien el porc i l'aviram, com és el cas de Folgueroles. Als pobles es troben els serveis bàsics necessaris per a la vida i la feina del pagès: des del forner i la botiga de comestibles fins als oficis complementaris de la vida i la feina del pagès: el ferrer, el ferrador, l'esquilador, el veterinari, el fuster, el boter, el baster, l'escloper, el carreter, etc.

2. El complex món de la masia

Simbiosi entre el medi natural i el medi social. Com diu Martí Boada, cada mas, amb la seva activitat, ha modelat

i acomodat l'entorn a les necessitats productives, i ho ha fet de manera amable, perquè, altrament, el seu sistema productiu hauria fracassat. Al llarg dels segles, els pagesos han modelat i humanitzat el paisatge natural.

La pluriactivitat de la pagesia. El món rural que gira entorn de la pagesia ha generat relacions de treball i de vida polièdriques i variades, a banda de l'univers de valors particular i de la mateixa cosmovisió del món i de la vida. Pel que fa a l'activitat econòmica, reduir el món de les masies exclusivament a treball de la terra és una simplificació excessivament simplista. No a tot arreu es fa el mateix ni cada pagès tampoc: com diu Martí Boada, hi ha el sector primari (l'explotació del bosc), el sector primari secundari (activitat pecuària de pastors i ramaders) i el sector primari terciari (l'agricultura pròpiament dita). A més, cada activitat es destria en multitud d'operacions i tècniques agrupades en el cicle de l'any agrícola: una temporada es fan feines al bosc (tallar llenya, fer carbó vegetal, recollir i torrar pinyes, fer feixos per al forner, tallar els vímets per fer la cistelleria, elaborar foques de lledoner, treure l'escorça de les alzines sureres, omplir de gel els pous de glaç, collir fruits del bosc, podar els arbres, l'apicultura, les trementinaires, etc.), una altra, feines als camps i a l'hort (el cicle del cereal: femar, llaurar, sembrar, herbejar, segar, garbejar, batre. Però també hi ha el cicle de la vinya, de l'arròs, etc.) en funció del tipus de conreu; també hi ha les activitats pecuàries, que van des de la cura de l'aviram fins a la gestió de la cria i engrèix d'animals de carn i subproductes, passant per la cura dels animals de tir, càrrega i arrossegament.

Cada especialització requereix multitud de processos i activitats que es duen a terme al llarg de l'any: des de la preparació de la llavor fins a les feines de transformació dels fruits (espelofar les lleguminoses, fer farina, oli, vi, etc.), des de munyir les vaques, ovelles i cabres, fins a elaborar-ne productes transformats.

A més, el manteniment de la casa, la família i l'explotació requerien moltes tasques complementàries però necessàries per a la vida i la feina: conservar els camins, construir i mantenir les obres d'emmagatzematge i canalització de l'aigua (basses, dícs, canals, pous, teulades, sínies, etc.), reparació de la masia, construcció de barragues, cabanes, estables, corrals, corts, gàbies, cistelleria, producció de vi, oli, pa, tallar els aspres, cosir els sacs, etc. Eventualment, també es podia posar en marxa el forn de calç o de maons, fer terrissa, extreure grava i àrids del riu, etc. La llista és interminable. Sempre cal tenir en compte la diversitat de paisatge que fa que el pagès s'hi adapti i en tregui fruit dels recursos naturals.

La pluralitat i riquesa de coneixements dels oficis de pagès, del coneixement del medi, dibuixen els pagesos com uns grans savis menysvalorats i menystinguts per la societat preindustrial.

Els pagesos engloben una categoria socioeconòmica molt plural, cadascuna amb unes activitats delimitades. El mateix gènere ha discriminat tasques específiques per als homes i per a les dones, o l'edat. La propietat de la terra i les formes d'accés ens en donen una pista d'aquesta diversitat: hi ha pagesos que són grans, mitjans o petits propietaris, d'altres pagesos han accedit a la terra per mitjà d'una multiplicitat de contractes i condicions laborals variades al llarg de la història: emfiteusi, parceria (masoveria) arrendament, jornalier, mosso, etc.

3. Origen i evolució social de la masia

Com diu Llorenç Ferrer (UB), codirector de la revista *Estudis d'Història Agrària*, la paraula MANSUS va arribar a Catalunya al segle IX amb la conquesta i el domini franc. Podia denominar una explotació agrària en la qual residia el pagès, que, a canvi, havia de dedicar temps a treballar en les terres del senyor feudal, o podia referir-se a una unitat fiscal formada per una explotació agrària i una casa isolada on residia el pagès.

El terme el trobem per primera vegada a les comarques del Pirineu i Prepirineu, i a la plana de Vic, al Gironès o a l'Alt Urgell.

Al segle XII, amb el repoblament impulsat pel bisbe Oliba des del segle X, trobem masies a totes les parròquies de la Catalunya Vella. Aquesta estructura organitzativa s'ha generalitzat arreu.

A l'edat mitjana, el nom del mas (que sovint porta el nom d'un accident geogràfic) dóna el cognom de la família que l'habita. En alguns casos, els actuals propietaris tenen els seu origen en nissagues de més de 800 anys.

El mas s'associa a tota una fiscalitat: delmes, primícies, les talles, contribucions parroquials, al segle XVIII al cadastre. El pagès s'endeutava amb els censals, que eren préstecs hipotecaris a perpetuïtat que hipotecaven el mas.

L'emfiteusi és la forma d'accés a la terra que genera dos dominis: l'*útil*, a mans del pagès que viu i treballa la terra a canvi d'un cens, i l'*eminent*, que resta a mans d'un eclesiàstic, un noble o un altre pagès més poderós que establí les seves terres. Per tant, el concepte de propietat privada encara no està ben definit, es tracta d'una propietat compartida. El control dels pagesos i la seva submissió a la terra es regia per uns drets senyorials: els sis mals usos que convertien el pagès en serf de la gleba.

La Pesta Negra de 1348 va provocar una gran mortalitat i molts masos van esdevenir rònecs.

El descontentament de molts pagesos envers els seus senyors, que els exigien uns drets alienants en un període en què els pagesos que havien sobreviscut reclamaven millors condicions, va portar a la guerra dels Remences a finals del segle XIV. El problema remença va cuejar fins a finals del segle XVI, quan el rei Ferran signa la Sentència

arbitral de Guadalupe de 1486, que aboleix els mals usos i les consuetuds iníquies.

Als segles XV, XVI i XVII es consoliden els pagesos de mas que mantenen el domini útil i el poden heretar als fills i que disposen de moltes terres i paguen una misèria al senyor del domini directe. Com diu Llorenç Ferrer, la Catalunya de masos, més o menys com ha arribat als nostres dies, va sortir en aquell moment històric.

A l'edat moderna trobem diverses formes d'accés a la terra dels no propietaris: subestabliment, rabassa morta, masoveria, arrendament.

Moltes famílies de mas veuen com augmenta el seu patrimoni gràcies a la cessió de part de la terra, a les estratègies matrimonials hereu-pubilla, o a la compra de finques, camps i altres béns patrimonials.

Al segle XVIII, període de creixement demogràfic i econòmic, els ingressos de les famílies benestants s'incrementen amb la creació de multitud de masoveries que permeten l'accés a la terra de moltes famílies no propietàries. És l'època d'esplendor, en què es consoliden moltes nissagues de pagesos propietaris que generen una economia de mercat. Es transformen de pagesos de mas a hisendats. És el moment que hi ha molt absentisme de pagesos benestants que se'n van a viure a la ciutat, obren negocis i esdevenen ciutadans honorats. És l'època en què les masies es reformen, s'amplien, s'embelleixen amb porxadetes, etc.

El segle XIX significa la fi dels drets feudals i la creació d'un nou marc institucional inspirat en el liberalisme, no sense tensions: tres guerres calines. A més, a finals del segle XIX, la pagesia europea pateix la fil·loxera, la competència internacional i els efectes de la crisi finisecular.

Al llarg del segle XX, el sistema de la masia entra en crisi, fet que genera la idealització del món de la masia a través del pairalisme. La revolució verda del tractor a mitjan segle ha trasbalsat profundament les arrels del sistema de masia: primer, l'abandonament de les masies i el paisatge forestal i agrari; després, la reconversió de la masia per a nous usos: restauració, estiuatge, segones residències, turisme rural, cases de colònies, etc. En definitiva, s'ha produït una terciarització dels usos de la masia. La masia, al servei del món urbà.

L'orientació de la pagesia cap a una economia de mercat es consolida a la primera meitat del segle XX. Té lloc un fort impuls tecnològic que a mitjan segle XX s'aboca a la fi del que representaven les masies com a unitat social i econòmica: la revolució verda, que arriba de la mà del tractor, els productes fitosanitaris i les llavors seleccionades, converteix el pagès en un empresari, i la masia, en una empresa a cel obert. El fet coincideix amb un fort creixement industrial urbà que a partir de la dècada de 1970 atrau població pagesa. Moltes masies de zones poc rendibles, s'abandonen, les explotacions es redueixen i es

concentren en mans de pagesos altament tecnificats. La funció de les masies es transforma. Ara, a més de pagesos, acullen altres pobladors que no viuen del camp, segones residències, turisme rural, restaurants i altres serveis del món urbà.

El pairalisme

Com diu Llorenç Prats, el pairalisme és una idea que es forja amb el moviment de la Renaixença i es consolida amb el catalanisme al segle XIX i primer terç del segle XX. Ofereix una cosmovisió, construcció intel·lectual i ideològica conservadora.

La institució és la família pairal catalana. Segons Joan Prat, es tracta d'una organització econòmica i jurídica basada en el binomi casa-patrimoni, les característiques estructurals de la qual (capítols matrimonials, figura de l'hereu universal, residència patrilocal de l'hereu) tenien com a finalitat assegurar la indivisibilitat del patrimoni i assegurar en el temps —generació rere generació— el nom del llinatge pairal.

La importància de la casa-patrimoni, el patriarcat i la figura de l'hereu universal. El pairalisme eleva aquesta construcció ideològica a la categoria d'ideal cultural. Propugna la coessencialitat de l'organització de la família pairal amb l'esperit català. En cerca la legitimació en les lleis divines i de la naturalesa. El bisbe Torres i Bages, a *La Tradició Catalana*, va legitimar el pairalisme a través de la religió catòlica amb el vigatanisme, que tenia en *La Veu del Montserrat* el seu òrgan de difusió. El pairalisme es presenta com la concreció de l'esperit català.

El pairalisme és una construcció ideològica basada en la idealització de la família pairal i proposada com a model de valors i d'organització social. La seva formalització es deu als juristes catalans. Una mena de manipulació del món rural a l'època de la Renaixença. No obstant això, el pairalisme és farcit de tensions i conflictes.

El pairalisme és un sistema social que combina elements econòmics, jurídics, polítics i ideològics, i es fonamenta en l'organització rígida i estructurada del grup domèstic, la seu del qual és la casa, el mas, la masia o la casa pairal.

Com diu Joan Prat es dona la paradoxa que és justament a la segona meitat del segle XIX quan es consolida el pairalisme just en el moment que la masia i el seu sistema entren en crisi (entesa com a unitat autosuficient regida per l'hereu universal, urbanització de l'economia, la societat i la cultura). Justament quan el moviment de la Renaixença, de la mà dels juristes catalans, exalta la masia com a model exemplar d'eficiència i estabilitat que va permetre la prosperitat econòmica de Catalunya.

A través de la sacralització de la masia catalana s'ha pretès difondre un seguit de valors amb un fort component

ideològic per mitjà dels quals s'assimila la masia al concepte abstracte de Catalunya:

la propietat que ha de mantenir-se intacte i sense dividir; el treball de tots els seus membres, que és absolutament indispensable per a la conservació i el creixement del patrimoni; la lleialtat a la casa, que suposa la plena acceptació que els interessos familiars —la raó de la família— estan per damunt dels interessos individuals i el consegüent esperit de sacrifici que això implica; l'acceptació del fet que les diferències en el si domèstic —de gènere, d'edat, de classe— són quelcom natural, igual que és natural la jerarquia que se'n deriva i l'obediència i submissió que tots els membres deuen a l'amo i cap de la casa, que detenta l'autoritat patriarcal legítima. Només amb l'acceptació plena d'aquests valors es creia que el sistema tenia garantida la seva continuïtat, objectiu darrer del discurs ideològic. D'altra banda, aquesta autoritat era percebuda com a eterna, immutable i essencial, a més de volguda directament per Déu. Però aquests valors i aquests trets considerats com a consubstancials amb la vida de la masia catalana eren, també, els valors i els trets que hom considerava idonis de la societat en general. I fou així com la masia, percebuda ja com un microcosmos que condensava, reflectia i expressava un ethos i una visió del món particulars, passava a significar i també legitimar el projecte de societat del catalanisme hegemònic i conservador dels prohoms de la Renaixença. I això era possible perquè la masia catalana s'havia convertit en el símbol per excel·lència de la nació i la pàtria catalanes. (Joan PRAT, "La masia", dins AA.VV., "De soca-rel. Els orígens de les tradicions", *L'Avenç*, núm. 193, juny de 1995, p. 17.)